

VIJESTI IZ VJERODOSTOJNIH I KRIVOTVORENIH ISPRAVA O
PROVALI TATARARA U HRVATSKE PRIMORSKE KRAJEVE (1242.)

Ljujo Margetić

Iz analize vjerodostojnih isprava iz vremena tatarske provale u Hrvatsku ne proizlazi da bi se u našim primorskim krajevima vodili s Tatarima ratni okršaji koji bi imali za posljedicu smanjenje tatarske borbene sposobnosti. Analiza najstarije krivotvorene isprave koja spominje Tatare (darovanje Senja Krčkim knezovima) pruža korisne obavijesti o odnosima unutar obitelji Krčkih knezova koncem XIII. i početkom XIV. stoljeća.

1.

U nas je Kukuljević Sakcinski¹ bio prvi koji je temeljito obradio boravak tatarskih vojnih odreda u Hrvatskoj. Oduševljen velikom hrabrošću koju se prema raznim vijestima pokazali Hrvati i njihovim pobjedama na raznim ratištima diljem Hrvatske Kukuljević s ponosom ističe "nepobitne podatke", što se odnose na "slavnu borbu i pobjedu Hrvatah nad groznimi Tatari".

Kukuljevićevom prikazu usprotivio se već iduće, 1864. godine, Ljubić² i ograničio bitke Hrvata s Tatarima na šibensko područje. Analizom isprava koje spominju borbu Hrvata s Tatarima i boravak Bele IV. u našim krajevima detaljnije su se uz ostale bavili V. Klaić,³ S. Antoljak,⁴ N. Klaić⁵ i Soldo.⁶ Soldo je sazeo svoje stajalište ovako:

"O bitkama u Primorju govore općenito i Beline isprave. Bela je 1251. potvrdio Krčkim knezovima njihove privilegije jer su ga ne samo opskrbili lađama nego ga i na kopnu čuvali te se borili protiv neprijatelja. Jednako je i varaždinski župan Jernej Knežinečki izlagao svoj život na području Trogira i Šibenika u borbama protiv Tatara. Pored njih Bela hvali i slavonskog bana Dionizija poklanjajući mu za brojne zasluge mnoge posjede. I Hudina, kod koga se Bela bio svratio kad je bježao iz Austrije, pratio je kralja i borio se u Primorju protiv Tatara. Jednako i u drugim ispravama Bela uvijek spominje primorske krajeve gdje je pala odluka. To ne znači da su te bitke

¹ I. Kukuljević Sakcinski, Borba Hrvatah s Mongoli i Tatari, Zagreb 1863.

² Š. Ljubić, Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske I, Rijeka 1864, 136.

³ V. Klaić, Darovnica kralja Bele III (IV) krčkim knezovima za Senj jest patvorina, "Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalm. Zemaljskog arkiva" (dalje VZA) I, 1899, 262-274; isti, Krčki knezovi Frankopani I, Zagreb 1901, 132; isti, Hrvatsko pleme Kreščić ili Kriščić, "Vjesnik kr. Državnog arkiva u Zagrebu" I, Zagreb 1925, 46-96.

⁴ S. Antoljak, Pitanje autentičnosti paške isprave, "Starohrvatska prosvjeta" (dalje SP), ser. III, sv. 1, Zagreb 1949, 115-141; isti, Još nešto o Paškoj ispravi, SP, ser. III, sv. 2, 1952, 183-185; isti, Grobnički problem u hrvatskoj i stranoj historiografiji, "Riječka revija" 2, 1953, 180-184.

⁵ N. Klaić, Paški falsifikati, Radovi Filozofskog fakulteta, Historijska grupa, 1, Zagreb 1959, 15-63; ista, Knezovi Frankopani kao krčki vlastela, "Krčki zbornik" 1, Krk, 1960, 134.

⁶ J.A. Soldo, Provala Tatara u Hrvatsku, "Historijski zbornik", XXI-XXII, Zagreb 1968-1969, 371-388.

bile velikih razmjera, ali su one, čini se, onemogućile Kajdanu dalju djelatnost i primorale ga da se povuče.”⁷

U bilješki o varaždinskom županu Soldo dodaje:

“CD IV, 463-464, isprava od 17. XI 1251. Tu se ističe kako je Jernej Kneginečki u borbi protiv Tatara na r. Šajo dao kralju konja i borio se pješice, a dok je kralj bježao, on je bio napadan strelicama i kopljima. Jednako se izlagao i u Primorju, a i kasnije za borbe protiv austrijskog vojvode.”⁸

Što o Tatarima govore isprave, sačuvane u izvorniku?

U ispravi od 10. ožujka 1242. god.⁹ izdanoj u Trogiru u korist Krčkih knezova Bela IV. spominje mnoge usluge koje su mu dali Krčki knezovi (non modicum indigeremus servicio).

Prema ispravi od 11. listopada 1244.¹⁰ Bela IV. hvali varaždinskog župana Mihovila da je u vrijeme kada je on, Bela IV., boravio u primorju, “čuvao naše granice oko Varaždina i Ptuja protiv mnogih zločinaca” i zbog toga mu daruje posjede Lobar, Veliku, Klenovnik i Zlogonjek. Te je posjede, prema navodima iz iste isprave, ranije držao neki Puchuna, koji je počinio u to doba mnoga zločinstva zbog kojih je bio osuđen na gubitak tih posjeda i naknadu štete oštećenim.

Iz isprave pak od 12. prosinca 1245.¹¹ vidljivo je da su u vrijeme boravka Bele IV. u primorju knezovi Abraham, Nikola, Toma i Bartol “mnoge plemiće i pučane našeg kraljevstva branili prolijevanjem vlastite krvi od strašnih napadaja (incursionibus) spomenutih barbara (tj. Tatara)”. Zbog toga im Bela IV. dariva posjed Rakovec.

U ispravi od 15. siječnja 1246.¹² Bela IV. hvali magistra Ivana i Litera koji su mu bili vjerni “u ono vrijeme kada smo boravili u primorju (...), i u drugim dijelovima našeg kraljevstva”.

U ispravi od 5. travnja 1251.¹³ Bela IV. potvrđuje svoju ispravu od 10. ožujka 1242. i ispravu svog oca Andrije II. iz 1209. i ističe da su Krčki knezovi u vrijeme upada Tatara, kada se on, Bela, nalazio u primorju, “nas ne samo na moru s oboružanim brodovima, nego i na kopnu s vojnicima (...) čuvali i ujedno progonili naše neprijatelje kao i one koji nam nisu bili vjerni”. Oni su nas “toliko vjerno i postojano služili da ih se zbog vjernosti može ubrojiti među ostale vjerne (službenike) našeg kraljevstva”.

I konačno, u ispravi od 23. studenoga 1251.¹⁴ kralj Bela IV. priznaje obitelji bibrirskih knezova bibrirski komitat zbog raznih zasluga, među ostalim i zbog uloge koju su odigrali u doba tatarske provale i boravka Bele IV. u primorju: “oni su kao naši vjerni (službenici) odanom prilježnošću prihvatili i nas i naše, a sve što su imali prepustili su našoj odredbi i nalogu, često izlažući svoje osobe tatarskim napadajima (insultus) i raznim udarcima sudbine (alios diversos fortune casus); usto su na pohvalan način suzbili neke koji su imali namjeru podignuti se i pobuniti”.

Ukratko, od šest upravo navedenih isprava sačuvanih u izvorniku samo dvije spominju neke sukobe s Tatarima, s time da jedna govori o tatarskim incursiones od kojih je trebalo braniti “plemiće i pučane”, a druga o tatarskim insultus, koje se povezuju s drugim fortune casus. Dobiva se dojam da nije bilo ni velikih ni malih bitaka, već samo ponekih okršaja tatarskih izvidnica i kraljeve pratnje. Nadalje, upada u oči da kralj čak tri puta spominje one koji su mu bili nevjerni i koji su iskoristili kaotične prilike za vlastiti probitak i to u izravnom suprostavljanju kraljevoj vlasti.

⁷ N. dj., 387.

⁸ Na i. mj.

⁹ T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (dalje CD), IV*, 144-145, br. 132.

¹⁰ CD IV, 245-247, br. 214.

¹¹ CD IV, 284-286, br. 250.

¹² CD IV, 288-289, br. 253.

¹³ CD IV, 442-444, br. 383.

¹⁴ CD IV, 466-468, br. 405.

I u ispravama koje doduše nisu sačuvane u izvorniku, nego u prijepisima, ali koje možemo prihvatiti kao vjerodostojne, riječ je o zahvalnosti Bele za iskazanu vjernost onih koji su ga pratili u primorje. Isprava od 5. X. 1244.¹⁵ (sačuvana u prijepisu iz 1270. god.) hvali Andriju Petrova sina da se u vrijeme tatarske navale pridružio kralju i posvetio se njegovoj zaštiti; isprava od 7. svibnja 1247.¹⁶ (sačuvana u prijepisu iz 1322. god.) spominje maiora fidelitatis opera Farkaša Tomina sina; isprava od 5. lipnja 1243.¹⁷ (sačuvana u prijepisu od 1335. god.) nagrađuje braću Filipa i Detriha: Detrih je u primorskim krajevima pružio kralju multiplicia servicia, a Filip servavit fideliter et prudenter; u ispravu od 15. lipnja 1244.¹⁸ (sačuvanoj u prijepisu iz 1379. god.) hvali se bana Dionizija da se u vrijeme Tatara nije nikad udaljio od kralja; prema ispravi od 21. studenoga 1250.¹⁹ (sačuvanoj u prijepisu iz 1392. god.) nagrađuju se Filip i Laurencius iz šire obitelji Raad zato što su u primorju služili kralju fideliter et constanter i što ga nisu nikad napustili;²⁰ iz isprave od 17. studenoga 1255. (sačuvane u prijepisu od 1409. god.) saznajemo da je Erne, varaždinski knez u primorju "sam išao otkrivati dolazak Tatara" i da je prenosio vijesti (rumores) o Tatarima; iz isprave od 6. kolovoza 1258.²¹ (sačuvanoj u prijepisu iz 1417. god.) proizlazi da su sinovi kneza Kleta u primorju obavljali devote fidelitatum famulatus, a slično je i po ispravi od 1. svibnja 1248.²² (sačuvanoj u prijepisu iz XVI. st.) Herbort, Oslov sin "na kopnu i na moru u to vrijeme davao pohvalne službe" (impendit laudabiles famulatus); u ispravi od 20. studenoga 1255.²³ (sačuvanoj u kasnijem prijepisu) Bela IV. hvali Andriju Tomova sina da u primorju "nije prestajao pružati usluge" kralju i njegovom domu. U loše sačuvanoj ispravi od 23. studenoga 1251.²⁴ Bela IV. spominje mnoge zasluge bana Stjepana, osobito njegovu hrabrost u borbama protiv Tatara u Ugarskoj i protiv "austrijskog vojvode". Naprotiv, njegova uloga u vrijeme boravka Bele IV. u primorju svodi se, koliko je to moguće iz teksta razaznati, na iskazivanje trajne vjernosti (sedulum semper exhibuit... nostris eventibus immobiliter assistendo).

Slično se može utvrditi i za one darovnice Bele IV., koje se odnose na ugarske posjede. Tako npr. prema jednoj ispravi iz 1246. god.²⁵ knez Mauritius nije se u primorju nikad odvojio od nas, mudar i oprezan (nunquam a nostro latere procul fuit sagax et pervigil).

Dakle, ni u jednoj ispravi, koja je sačuvana u prijepisu, ali kojoj se ne može prigovoriti nevjerodostojan sadržaj nema vijesti o bitkama koje su se vodile u našem primorju. Naprotiv, u (u najmanju ruku) sumnjivim ili dokazano nevjerodostojnim ispravama obično ne nedostaje vijesti o borbama Hrvata s Tatarima. Doduše, u ispravi od 21. veljače 1256.²⁶ koja slavi opću požrtvovnost i junaštvo Jakova, Jakovljeva sina njegova se uloga za vrijeme Belina boravka u primorju svodi na brigu oko zdravlja, života i prehrane kralja "ne bez opasnosti za vlastiti život". Ni u ovoj ispravi nema riječi o nekim borbama s Tatarima u našim krajevima. Ipak, isprava je vrlo sumnjiva zbog toga što ju je navodno pisao magistar Smaragd "stolnobiogradski prepošt". Međutim, on se još u izvornim ispravama od 24. ožujka,²⁷ 15.²⁸ i 28. svibnja²⁹ 1256.

¹⁵ CD IV, 241-243, br. 211.

¹⁶ CD IV, 316-317, br. 279.

¹⁷ CD IV, 190-192, br. 171.

¹⁸ CD IV, 229-234, br. 205.

¹⁹ CD IV, 433-436, br. 376.

²⁰ CD IV, 463-464, br. 403.

²¹ CD V, 101-102, br. 617.

²² CD IV, 352-354, br. 315.

²³ CD IV, 608-610, br. 526.

²⁴ CD IV, 468-470, br. 406.

²⁵ G. Fejér, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Buda, IV, 406.

²⁶ CD V, 2-3, br. 536.

²⁷ CD V, 5-8, br. 540.

²⁸ CD V, 16, br. 549.

²⁹ CD V, 16-17, br. 550.

spominje kao "izabrani" (electus) prepošt, a tek u izvornoj ispravi od 10. studenoga 1256.³⁰ kao "stolnobiogradski prepošt". Isprava je po Szentpeteriju sastavljena tek u vrijeme kralja Stjepana i s pravom se smatra krivotvorinom.³¹ Uostalom, sastavljač isprave je bio prilično nemaran i 21. veljače 1256. označio kao "13. godinu našeg kraljevanja" - umjesto ispravno 21. godina.

S druge strane, isprava od 26. travnja 1245.³² koja sadrži opis zasluga kneza Hudine, zbog kojih mu je Bela IV. uz ostalo darovao i Međurječje, navodi da se Hudina u vrijeme dok je kralj boravio u primorju često borio s Tatarima, da su u tim bitkama poginuli mnogi njegovi rođaci, a da je i on bio opetovano ranjen. Isprava je sačuvana samo u knjizi privilegija zagrebačke biskupije te je u znanosti s pravom utvrđena kao krivotvorina.³³

Također i isprava od 26. studenoga 1246.³⁴ (prijepis iz 1409. god.) smatra se s pravom krivotvorinom. U njoj se priča kako je Aleksandar, sin Demetrija de genere Aba, pred očima kralja Bele IV. ubio jednog tatarskog časnika.

2.

Analiza isprava što se odnose na boravak Bele IV. u primorju povezana s provalom Tatara u hrvatske krajeve ne opravdava tvrdnju A. Solda da su borbe u našem primorju "onemogućile Kajdanu dalju djelatnost i primorale ga da se povuče".³⁵

Naime, kada se u Belinoj ispravi izdanoj u korist Krčkih knezova 5. travnja 1251.³⁶ govori o tome da su oni "proganjali naše neprijatelje i (one koji su nam bili) nevjerni", onda se kod toga sigurno ne misli na Tatare, nego na domaće snage protivne kralju. Nadalje, po Soldu je varaždinski župan "izlagao svoj život na području Trogira i Šibenika u borbama protiv Tatara".³⁷ Soldo u bilješki dodaje da se taj župan uvelike borio na rijeci Šajo i da se "jednako izlagao i u Primorju". Ne vidimo kako je Soldo došao do tih tvrdnja kad se o tom županu u ispravi - ukoliko ćemo joj povjerovati - govori samo to da je uspješno odigrao ulogu uhode i pažljivo motrio kretanje tatarskih četa. Što se pak tiče isprava o Hudini,³⁸ i Aleksandru,³⁹ one se u znanosti s pravom smatraju krivotvorinama pa bi ih se moglo upotrijebiti samo ako bi se dokazala njihova vjerodostojnost, a to neće biti nimalo lako, dapače, to još nije nitko ni pokušao. Tako se vijesti o sukobima s Tatarima svode samo na obranu pučanstva od tatarskih naleta (incursiones)⁴⁰ i napada (insultus).⁴¹ Drugim riječima, vijesti iz isprava govore na dva mjesta samo o omanjim tatarskim ofenzivnim akcijama, što se slaže s Tominim opisom boravka Tatara u primorju. Toma arciđakon⁴² navodi da je tatarska konjica boravila u Hrvatskoj mjesec dana, u ožujku 1242. god., da se dio te konjice približio Splitu, bezuspješno napao Klis, i nakon toga krenuo prema Trogiru i onda se vratio glavnini tatarske konjice. Nakon toga su Tatari još "pet ili šest puta" dolazili do Trogira i Splita i vraćali se u tabor. Iz toga se može zaključiti da se glavnina tatarske konjice

³⁰ CD V, 26-30, br. 559.

³¹ I. Szentpetéry, *Az Árpád-hazi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* (Regesta regum stirpis Arpadianae criticodiplomatica, Tomus I) I kötet 1001-1270 I Füzet, Budapest 1923, 335, br. 1076.

³² CD IV, 274-276, br. 240.

³³ Szentpetéry, n. dj., 241-242, br. 805.

³⁴ CD IV, 305-308, br. 270. Vidi Szentpetéry, n. dj., 253, br. 840.

³⁵ Soldo, n. dj., 387.

³⁶ Vidi bilj. 13.

³⁷ Soldo misli na ispravu navedenu u bilj. 20.

³⁸ Vidi bilj. 21.

³⁹ Vidi bilj. 34.

⁴⁰ Vidi bilj. 11.

⁴¹ Vidi bilj. 14.

⁴² Najpristupačnije izdanje F. Rački, Thomas Arcidiaconus, *Historia Salonitana, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* (dalje MSHSM) XXVI, Zagreb 1894.

nalazila u unutrašnjosti, ali ipak razmjerno toliko blizu da je mogla praviti povremene ispađe i nalete prema obali, očito radi pljačke. Takav raspored tatarskih snaga i vijesti iz isprava potpuno isključuju mogućnost da bi akcije snaga koje su bile uz Belu "onemogućile Kajdanu dalju djelatnost i primorale ga da se povuče".

Soldo upozorava⁴³ na odlomak arapskog geografa Ismail Ibn' Ali Imad-ud-dmi Abulfede, koji preuzima podatak iz kronike Ibn' Saida (umro 1274.) u kojem se opisuje Šibenik koji se navodno nalazi na sjevernoj obali Jadranskog zaljeva. Tamo su navodno "Ugri, Bakširi i Nijemci" pobijedili Tatara i prinudili ih na povratak u svoje krajeve. Vijest je tipična mornarska rekla-kazala o nečem što se u nekoj udaljenoj luci dogodilo pred 20-30 godina.

3.

Pređimo sada na razmatranje osnovnih značajka još nekih krivotvorenih isprava u kojima se govori o boravku Bele IV. i Tatara u hrvatskim zemljama. Riječ je o poznatim trima krivotvorinama za Krčke knezove, ispravi u korist Paga, nadalje ispravi u korist Kresa, Kupiše i ostale braće i konačno, o ispravi u korist Filipa i Bartola Skalića.

1. Analize treba započeti s navodnom darovnicom Bele IV. iz 1260. god.⁴⁴ kojom on Krčkim knezovima daruje Senj. Još 1899. god. V. Klaić je nakon detaljne analize te isprave dokazao da je ona krivotvorina sastavljena "ili za Karla Roberta oko g. 1321. ili za Matije Korvina, kada je taj kralj Frankopanima Senj oteo (1469.)".⁴⁵ Po Klaiću je ta krivotvorena isprava služila Krčkim knezovima kao podloga za drugu krivotvorinu kojom Bela IV. uzdiže Frankopane među primatne kraljevstva, priznaje ih za članove kraljeva "ministerija" i izuzima od suda kraljevih sudaca. Po Klaiću je ta isprava nespretan falsifikat 15. stoljeća. Sažimajući rezultate V. Klaića N. Klaić kaže: "Prema Klaićevu mišljenju, dakle, oba ova falsifikata treba staviti u XV stoljeće"⁴⁶ - što nije točno, jer se V. Klaić u svom radu iz 1899. za krivotvorinu o Senju kolebao da li da vrijeme njezina nastanka postavi "oko g. 1321" ili poslije 1469. Ovome treba dodati da je Klaić već 1901. godine došao do uvjerenja da je darovnica za Senj "načinjena negdje u ono vrijeme između god. 1271. i 1322."⁴⁷ Naime, V. Klaić je utvrdio da je Belina darovnica za Senj potvrđena od Karla Roberta 7. studenoga 1322. god.⁴⁸ i da su i sama darovnica i potvrđnica od 1322. sačuvane u ispravi istoga kralja od 6. studenoga 1323.⁴⁹ sačuvanoj u izvorniku. Prema tome, prilikom iznošenja mišljenja V. Klaića treba uzeti u obzir njegovo bolje fundirano stajalište iz 1901., a ne ono iz 1899., to više što je Klaić 1901. god. bitno poboljšao i ispravio svoje prethodno mišljenje.

Naracija darovnice za Senj već sadrži mnoge teme koje su upotrebljene u kasnijim krivotvorinama. Zbog toga ih je nužno ovdje navesti:

U Ugarskoj su ljudi potaknuti od "neprijatelja ljudskog roda" (vraga) činili mnoga zločinstva; Bog to više nije mogao trpjeti pa je potaknuo "tartarski narod" da uništi te zločince, ali je pri tome povukao svoju zaštitu i samome kralju; "Tartari" su kralja pobijedili u boju na kopnu pa se on morao skloniti u primorje, gdje je poput Rahele oplakivao smrt svojih vjernih sljedbenika; Bog se konačno smilovao i poslao kralju u pomoć Fridrika i Bartola, krčke plemiće (nobiles de Vegla), koji "kao da su pali s neba" i koji su sa svojim rođacima iskazali kralju mnoge službe (famulatus) i dali mu preko 20000 maraka. Zbog toga, a po savjetu kraljice Marije i baruna kralj im Fridriku i Bartolu daruje Senj, s time da "ako jedan od njih ostane bez nasljednika, neka nasljednik drugoga (darovani grad) posjeduje (finaliter valeat possidere).

⁴³ Soldo, n. dj., 375-386.

⁴⁴ CD V, 177-178, br. 684.

⁴⁵ V. Klaić, Darovnica kralja Bele IV, cit. (bilj. 3), 279.

⁴⁶ N. Klaić, Paški falsifikati, cit. (bilj. 6), 45.

⁴⁷ V. Klaić, Krčki knezovi, cit. (bilj. 3), 133.

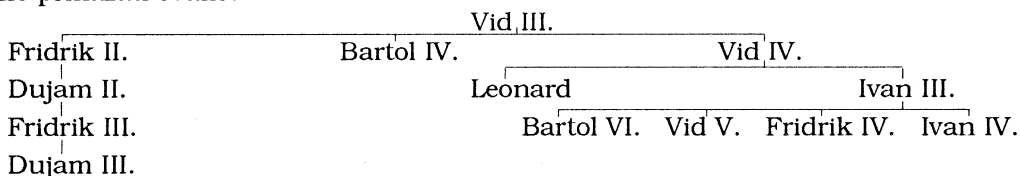
⁴⁸ CD IX, 81-82, br. 144.

⁴⁹ CD IX, 580-581, br. 471.

Plaćljiva naracija krivotvorene isprave za Senj ne usuduje se spomenuti neke ratne podvige Krčkih knezova. Ona se zadovoljava napomenom da su oni dali "preko 20000 maraka". Otkud krivotvoritelju taj podatak? Nevjerojatno je da se u obitelji Krčkih knezova sačuvao tako dugo tako precizan podatak o visini novčanog dara kojim su preci Krčkih razveselili Belu prije nekoliko generacija. Ne možemo se oteti dojmu da je navođenje svote od 20000 maraka na neki način povezano s golemim troškovima kojima su knezovi bili izloženi pomaganjem Anžuvinca Karla Roberta I. Nije li ta "ne baš mala svota" (non modica pecunia) o kojoj se u ispravi govori, slabo prikriveno isticanje onoga što su Fridrik II. i njegov sin Đujam II. učinili za Karla Roberta I. i za što su tražili da im se dade kompenzacija? Karla I. je sigurno mogla mnogo više dirnuti aluzija na novce koje je primio (i na one koje će možda primiti nakon potvrde privilegija o Senju) nego li poštivanje novčanih žrtava kojima su nekoć Krčki knezovi bili izloženi za Arpadoviće.

Ali, kako i zašto je došlo do ove krivotvorine? Kao što je poznato, šira obitelj Krčkih knezova dijelila se (osobito od 1260.) na dvije loze, tzv. Škineliće i potomke Vida III. Poznata je netrpeljivost između Škinelića i potomaka Vida III. Ona je imala za posljedicu da su "Vidovci" već 1270. uspjeli iz darovnica hrvatsko-ugarskih kraljeva što se odnose na Vinodol i Modruš izbaciti "Škineliće".⁵⁰

Što se pak tiče samih "Vidovaca", njihovi rodbinski odnosi mogu se pojednostavnjeno prikazati ovako:

Kao što se iz sheme vidi Bartol IV. umro je bez potomaka, tako da su preostali samo potomci Fridrika II. i Vida IV. Premda je Vinodolski zakon sastavljen pred Leonardom, nema nikakve sumnje da je grana Fridrik II., sin Đujam II., unuk Fridrik III. i praunuk Đujam III. bila daleko moćnija od grane Vida IV. Međutim ni Vid IV. nije sjedio skrštenih ruku. On je svoju pažnju obratio osobito na stjecanje Senja.

I doista, 20. lipnja 1271.⁵¹ Senjani biraju Vida IV. i njegove potomke (ac suos heredes) "za trajnog načelnika i upravitelja" (in potestatem perpetuum et rectorem), a to potvrđuje iste godine i kralj Stjepan V.⁵² Značajne su riječi "ac suos heredes" iz kojih proizlazi da je Vid IV. stekao načelništvo u Senju samo za sebe i svoje potomke, a ne i za ostale "Vidovce", tj. i za Fridrikovu granu. Kada je Vid IV. umro, njega je u skladu s time u časti senjskog načelnika naslijedio sin Ivan III. što je hrvatsko-ugarski kralj Ladislav potvrdio 1275.⁵³ i onda ponovno 1279.⁵⁴ Obje isprave sačuvane su u izvorniku. V. Klaić tvrdi da "1292. nestaje s pozornosti knez Ivan III.",⁵⁵ ali o njemu kao "knezu Krka, Vinodola, Modruša i Gacke te trajnom načelniku Senja" postoje pouzdane vijesti još 13. listopada 1293.⁵⁶ Kada je on umro, u časti senjskog načelnika naslijedio ga je Leonard, što je pravno potpuno u redu budući da su i Ivan III. i Leonard potomci (heredes) Vida IV., koji je dobio Senj isključivo za sebe i potomke. Da je Leonard naslijedio senjsko načelništvo vidi se iz isprave od 10. studenoga 1295.⁵⁷ u

⁵⁰ O tome detaljnije L. Margetić, *Iz vinodolske prošlosti*, Rijeka 1980, 24.

⁵¹ CD V, 597, br. 48.

⁵² CD V, 612, br. 59.

⁵³ CD VI, 147-148, br. 137.

⁵⁴ CD VI, 328-329, br. 275.

⁵⁵ V. Klaić, *Krčki knezovi*, cit., 116.

⁵⁶ CD VIII, 314-315, br. 260.

⁵⁷ CD VII, 212-213, br. 92.

kojoj se Leonarda naziva, uz ostalo, i "trajnim knezom Senja" (Segnie perpetuus comes). Griješi prema tome V. Klaić kad tvrdi da nakon 1292. dobiva "čast potestata u Senju knez Dujam II."⁵⁸ Sigurno je da su Fridrik II., a nakon njegove smrti (ubrzo poslije 1289.)⁵⁹ sin Dujam II. i unuk Fridrik III. s velikim nezadovoljstvom posmatrali kako su se njihovi najbliži rođaci, Vid IV. i njegovi sinovi, s kojima su dijelili vlast nad Vinodolom i Modrušom, sami ugnijezdili u Senju, koji je kao trgovački i pomorski grad morao donositi znatne koristi onome koji je njime upravljao. Dujam II. uspio je 8. svibnja 1300.⁶⁰ od napuljskog kralja Karla II., koji se zalagao za to da njegov unuk Karlo Robert dođe na hrvatsko-ugarsko prijestolje, ishoditi obećanje da će se Dujmu i njegovim potomcima (sibi suisque heredibus) priznati "Senj i načelništvo u njemu" (Segiem et potestariam ipsius). Već 29. siječnja 1302.⁶¹ priznaju Senjani Dujma svojim knezom. 3. veljače 1306.⁶² njegov sin Fridrik III. nosi naslov "trajnog načelnika Senja" a 11. studenoga 1308.⁶³ Fridrikov sin Dujam III. nosi naziv "knez Krka, Vinodola, Modruša i Gacke i gospodar Senja" (dominator Signie)". Dakle, Leonard, koji je još 1295. bio načelnik Senja izgubio je taj naziv u korist loze Fridrika II - unatoč tome što je Leonard živio sve do 1308.

Prema tome, krivotvorena darovnica za Senj iz navodno 1260. god. nije se odnosila na braću Vida III., Fridrika I. i Bartola III., a to je i razumljivo. Takvom bi krivotvorinom na senjsko načelništvo imali pravo i "Škinelići" tj. potomci Bartola III. (Fridrik I. umro je bez potomaka), a to "Vidovci" sigurno nisu htjeli. Naprotiv, u krivotvorini je riječ o Fridriku II. i Bartolu IV. A kako u toj krivotvorini nije spomenut Vid IV., brat Fridrika II. i Bartola IV., ona je uperena upravo protiv Vida IV. i njegovih sinova Ivana III. i Leonarda. Njome se želi dokazati da pravo na Senj imaju samo potomci Fridrika II. Kada je, dakle, Karlo I. u svojoj potvrdnici od 6. studenoga 1323.⁶⁴ sačuvanoj u izvorniku, priznao takvo pravno stanje, on je time potvrdio faktično stanje za koje iz vrela znamo da je postojalo od 1302. i oduzeo pravni temelj bilo kakvim zahtjevima sinova Ivana III.

Svakako je terminus a quo nastanka krivotvorine za Senj 1295. kada je Leonard još uvijek senjski načelnik. Ali, kako je Leonard još u drugoj polovici 1300.⁶⁵ godine cijenjena osoba na napuljskom dvoru, to se krivotvorinu treba pomaknuti poslije toga datuma. Terminus post quem non ostaje, dakako, u izvorniku sačuvana isprava Karla II. iz 1323.

2. Navodna darovnica Bele IV. za Kresa, Kupišu i Raka od god. 1264.⁶⁶ sačuvana u izvornoj potvrdnici Rudolfa II. od 1583. nije, kao što je to dokazao V. Klaić, autentična "u obliku kako je do nas doprla".⁶⁷ Po V. Klaiću ona je nastala koncem XV. ili početkom XVI. stoljeća ugledom na tri krivotvorene isprave po kojima su Frankapani dobili od Bele IV. Senj, Vinodol i "pozamašne povlastice".⁶⁸ (V. Klaić misli pri tome na ispravu kojom se Krčki knezovi uzdižu u "primat"). Međutim, sve po V. Klaiću "po tragovima koji su zaostali u toj prerađenoj povelji, moramo suditi da je prije nje postojala neka autentična povelja, kojom je kralj nagradio Kresa i drugove".⁶⁹ Ali, jedini dokaz koji nudi Klaić bila bi okolnost da je obdarene uveo kraljev izaslanik "stolnobiogradske prepošte Farkaš koji je podjedno obavljao čast (vice) kancelara", u čemu V. Klaić vidi razliku prema pravu XIV. i XV. stoljeća, kada je, u skladu s odredbama

⁵⁸ V. Klaić, Krčki knezovi, cit., 116.

⁵⁹ N. dj., 114.

⁶⁰ CD VII, 386, br. 340.

⁶¹ Š. Ljubić, Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike I, MSHSM, 198-200.

⁶² CD VIII, 115-116, br. 104.

⁶³ Ljubić, Listine, cit. 231, br. 354.

⁶⁴ CD IX, 580, br. 471.

⁶⁵ CD VII, 395, br. 351.

⁶⁶ CD V, 308-311, br. 803.

⁶⁷ V. Klaić, Hrvatsko pleme Krešćić, cit. (bilj. 3), 67.

⁶⁸ N. dj., 67.

⁶⁹ N. dj., 69.

članka 21 iz 1231. obdarenog uvodio u posjed predstavnik kaptola (zajedno s kraljevim činovnikom). Dokaz nije uspio. Farkaš je u darovnici Kresu i drugovima dva puta spomenut kao stolnobiogradski prepošt i kao kancelar. Međutim, Farkaš je čak još 1268. god.⁷⁰ vicekancelar (a dakako i u ranijim ispravama). Usto, Farkaša ni u jednoj drugoj prilici ne nalazimo kao kraljeva predstavnika koji uvodi obdarenog u posjed. Ukratko, Belina darovnicu Kresu i drugovima ne sadrži nijedan dokaz iz kojeg bi se moglo zaključiti na postojanje ranije autentične isprave. I dvije potvrđnice Belina darovanja, i to Ludovika I. od 1364.⁷¹ i Vladislava od 1499.⁷² nesumnjivo su krivotvorene, tako da se darovanje Kresu i Kupiši vjerodostojno spominje prvi puta u ispravi iz 1519.⁷³ Dakle, i po obliku i po sadržaju Belina darovnica Kresu i drugovima djelo je krivotvoritelja. S druge strane Klaićeva teza da je krivotvorina nastala po uzoru na frankapanske krivotvorine koncem XV. ili početkom XVI. st. čini nam se uvjerljivom.

3. Belin privilegij u korist Pažana od 30. ožujka 1244.⁷⁴ po mišljenju je Antoljaka⁷⁵ autentičan. Ostali autori⁷⁶ smatraju ga krivotvorinom iz XV. stoljeća, osim N. Klaić po kojoj je riječ o još mnogo kasnijoj krivotvorini nastaloj "nakon Luciusa".⁷⁷ N. Klaić je izvršila dosad najtemeljitu analizu paškog privilegija i dokazala da on nije autentičan "u onoj formi kako je do nas došao".⁷⁸ Te riječi daje N. Klaić ističe masnim slovima, a u sažetku ih spacionirano ponavlja na njemačkom jeziku (in der h e u t e b e k a n n t e n F o r m)⁷⁹ čime očito želi naglasiti da je kao predložak paškom privilegiju služila neka druga isprava. Nije jasno misli li N. Klaić pri tome na neku autentičnu ispravu, koja je kasnije temeljito prerađena ili možda nevjerodostojnu ispravu "u prvoj fazi" krivotvorenja. Čini se ipak da N. Klaić pomišlja na ovo drugo, jer ona u istom kontekstu spominje sačuvanu pritužbu paških plemića, upućenu mletačkoj vladi god. 1475. u kojoj se navode Belin, Ludovikov i Žigmundov privilegij, i kaže: "Ako su (Pažani) i imali (1475. god.) neke privilegije, da li su to morali biti baš oni, kojima se tekst sačuvao do danas?"⁸⁰

Premda neki prigovori N. Klaić autentičnosti paškog privilegija ne stoje,⁸¹ ipak se termini *climata*, *liberalitas* i sl. ne pojavljuju nikad u izvornim ispravama Arpadovića, a termin *urbs* za Pag je ne samo neobičan - pogotovu za vjerodostojne isprave iz Belina doba - nego se, doduše za Rim, pojavljuje "samo u frankopanskim i blagajskim falsifikatima".⁸² Uostalom, koroboracija paškog privilegija (*Ut igitur hec nostra donatio et liberalitatum atque graciatarum prescriptarum prerogativa robur sibi semper obtineat firmitatis itd.*) - koja odudara od koroboracije vjerodostojnih Belinih isprava - nalazi se i u krivotvorini kojom se Krčki knezovi uzdižu u "primate" (*Ut igitur prescriptarum liberalitatum et graciatarum prerogativa perpetua firmitate solidentur itd.*) - ali ne i u privilegiju za Senj (*Uz igitur nostre collacionis series perpetua firmitate solidetur itd.*), koji je 100 godina stariji "rodonačelnik" krivotvorina o "primatima" i paškog privilegija i koji zbog toga nema tako "bujnu" koroboraciju. Paška isprava ne može dakle biti autentična već i iz toga razloga. Ona je očito nastala nakon isprave za

⁷⁰ CD V, 476, br. 941.

⁷¹ O tom vidi V. Klaić, Hrvatsko pleme Kreščić, cit., 70.78.

⁷² N. dj., 78-81.

⁷³ N. dj., 81-82.

⁷⁴ CD IV, 220-222, br. 199.

⁷⁵ Antoljak, Pitanje autentičnosti, cit. (bilj. 4). Slično misli i M. Suić, Pag, Zadar 1953, 38.

⁷⁶ Vidi npr. CD V, 220. O ostalima vidi Antoljak, Pitanje autentičnosti, cit., 116-118.

⁷⁷ N. Klaić, Paški falsifikati, cit., 62.

⁷⁸ N. dj., 56.

⁷⁹ N. dj., 62.

⁸⁰ N. dj., 57.

⁸¹ Za dataciju (1244, tertio Kalendas Aprilis, regni autem nostri anno nono) tvrdi N. Klaić (Paški falsifikati, cit., 51) da je "pogrešna", ali ne kaže u čemu je pogreška. Godina vladanja Bele je doista deveta, u XIII. stoljeću računalo se na rimski način, tj. s kalendama itd. pa ne vidimo gdje je "pogreška". Takvih proizvoljnih tvrdnja ima više. Usput bismo dodali da N. Klaić, n. dj. 57. bilj. 20 "ne vjeruje ni ovjerovljenju Ivana Jadrušića u kojem stoji "capsa Sanctuarii dictae communitatis". N. Klaić kaže da je "očito da o p é i n a p a š k a (spac. N. Klaić) nije mogla imati svetište!" i misli da je ovjerovljenje uzeto iz nekog dokumenta koji je "stajao u nekom svetištu". Ali poznato je da sanctuarium znači i "tajni arhiv".

⁸² N. dj., 50.

Senj pa se jedino može postaviti pitanje da li je kasna krivotvorina za "primata" bila uzorom kasnoj krivotvorini za Pag ili obratno. Veći iz postupnog gomilanja riječi u koroboraciji vidi se da je nastarija isprava za Senj (8 riječi), da je po njoj učinjena isprava o Krčkim knezovima kao primatima (10 riječi) i tek nakon toga isprava za Pag (16 riječi).

Paški privilegij iz 1244. sigurno još nije postojao 1396. i 1397. god. jer bi se Pažani prilikom rasprave na ninskom saboru (1396.)⁸³ i pred Žigmundom (1397.)⁸⁴ sigurno na njega pozvali. Naime, na ninskom saboru Zadranu su predložili tri isprave (jednu iz 1358., i dvije iz 1372.) koje su dokazivale pravo Zadrana na Pag pa se ne vidi razlog zašto se ne bi Pažani pozvali na ispravu, koja bi im pružila moćno sredstvo u borbi sa Zadranima.

Pažani se tek 1475. god.⁸⁵ pozivaju "na naše privilegije počevši od 1244. dalje iz vremena kralja Bele, kralja Ludovika i kralja Žigmunda", a po svemu se čini da su privilegij iz 1244., unatoč protivnom mišljenju N. Klaić, imali već 1461. god.⁸⁶ N. Klaić misli da Belina isprava iz 1244. spomenuta 1475. ne bi morala biti baš ona koja je došla do nas.⁸⁷ Ali, to je po našem mišljenju hiperkritika. Očito su sredinom XV. stoljeća Pažani dali izraditi Belinu ispravu, služeći se pri tome krivotvorinom o krčkim knezovima kao primatima. Ne vidimo pravog razloga zašto ta krivotvorena isprava ne bi bila upravo ona koja je do nas došla. Čemu nepotrebna pretpostavka da je krivotvorena isprava, spomenuta 1475., bila naknadno izložena novoj manipulaciji, kad za to nije bilo nikakvog razloga? Naprotiv, postupno gomilanje riječi i događaja u krivotvorenim ispravama može se lijepo pratiti iz sačuvanih isprava:

- isprava za Senj nastala je početkom XIV. stoljeća; ona već daje sve glavne teme budućim krivotvoriteljima (osim vojnih uspjeha protiv Tatara);

- isprava kojom se Krčki knezovi proglašavaju za primata nastala je oko stotinu godina kasnije, svakako prije 1424. god., tj. godine kada se već za Krčke knezove upotrebljava ime Frankapan. Ta isprava već govori o ratnim uspjesima Fridrika i Bartola;

- isprava u korist Paga nastala je jakim osloncem na prethodnu ispravu. Nastala je prije 1461. i 1475.;

- isprava u korist Kresa, Kupiše i Raka nastala je koncem XV. ili početkom XVI. stoljeća. U njoj je sastavljač izgubio svaku mjeru pri opisivanju čudesnih junaštava Krese i drugova. Uz taj glavni niz krivotvorina postoje i druge:

- isprava u korist Krčkih knezova kojom od Bele dobivaju Vinodol.⁸⁸ Ona je vrlo slična ispravama za Senj i o "primatima" jer upotrebljava iste motive, ali sve razmjerno vrlo trezveno. U njoj se već upotrebljava naziv Frankapan;

- isprava "poznatoga umnog sljepara" Pavla Skalića iz sredine XVI. stoljeća.⁸⁹

4.

Iz sprovedenih analiza proizlazi da iz vjerodostojnih isprava ne proizlazi da bi se na primorju vodili bilo kakvi ratni okršaji koji bi imali za posljednicu smanjivanje borbene sposobnosti Tatara.

⁸³ CD XVIII, 132-139, br. 91.

⁸⁴ CD XVIII, 189-194, br. 130.

⁸⁵ Statuta Communitatis Pagi, Venetiis 1637, 107-109.

⁸⁶ Naime, N. Klaić tvrdi da tekst presude iz 1461. god. prema Liber rubeusu koji se čuva u Biskupskom arhivu u Rabu ne spominje Belinu ispravu iz 1244., "već se jedino spominje Ludovikov privilegij iz 1380. godine" (N. Klaić, Paški falsifikati, cit., 56).

To nije tako. Uvidom u Liber rubeus utvrdili smo da se u njemu nalaze spomeni na Belinu ispravu iz 1244. i na Ludovikov privilegij iz 1380. Prema tome, Ruićev tekst (Delle riflessioni storiche sopra l'antico stato civile, ecclesiastico della citta et isola di Pago II, 229) nije pretrpio Ruićevu manipulaciju.

⁸⁷ N. Klaić, Paški falsifikati, cit., 57.

⁸⁸ CD V, 179-180, br. 685.

⁸⁹ CD V, 277-298, br. 773.

Što se pak tiče krivotvorenih isprava, one ne mogu biti vreloom za događaje vezane uz boravak Tatara u nas, ali najstarija među njima, isprava kojom kralj Bela IV. navodno daruje Krčkim knezovima Senj, daje vrlo korisne vijesti za bolje razumijevanje odnosa unutar šire obitelji Krčkih knezova.

O boravku Bele IV. u našim primorskim krajevima u svezi s provalom Tatara govore i dva prvorazredna literarna djela, Toma Arcidakon u *Historia Salonitana* i (kasniji splitski nadbiskup) Rogerije u *Carmen miserabile*. Ni iz njihovih se izvještaja ne vidi da je u primorju došlo do bitaka koje bi imale za posljedicu slabljenje tatarske vojne moći. Ti izvještaji nisu predmet ovoga istraživanja, ali se moramo na njih bar posve kratko osvrnuti zato što prikazani podaci iz isprava dobivaju ne samo potvrdu, nego i obrazloženje.

Toma Arcidakon priča kako je Bela u veljači 1242. god. bježeći pred Tatarima napustio Zagreb, došao u Split i ubrzo ga napustio prešavši u Trogir. Ali se ni u njemu nije osjećao dovoljno sigurnim pa je prešao na brod "promatrajući neprijateljske čete". Čim je Bela saznao da su potkraj ožujka Tataari napustili Hrvatsku, vratio se u Ugarsku.

Prema Rogeriju Bela je "budući da mu okolnosti nisu dopuštale da prihvati (boravak u) primorskim gradovima prešao na otoke tako da je na otocima boravio sve do tatarskog odlaska".⁹⁰

Ni Toma Arcidakon ni Rogerije ne spominju ni jedan jedini oružani sukob na otvorenom polju između Tatara i hrvatskih odnosno Belinih snaga. Toma spominje samo neuspjeli pokušaj tatarskog osvajanja Klisa početkom ožujka.

Potvrđuje se dakle rezultat naših prethodnih analiza. Ali, ovdje želimo upozoriti na opširan Rogerijev izvještaj o velikom nezadovoljstvu koje je vladalo među velikašima protiv Bele koji je još od dolaska na prijestolje (1235. god.) počeo uvelike oduzimati velikaške posjede. "Eto, to je bol, to je mač, koji je probo ugarske duše".⁹¹ Zbog toga, a i zbog drugih razloga koje Rogerije navodi, velikaši su bili više nego ozlojeđeni i potpuno neskloni boriti se za onoga koji im je oduzeo imanja: "neka se kralj bori uz pomoć onih kojima su naše zemlje dodijeljene".⁹² S time se slaže i zanimljiv podatak, o kojem je već bilo riječi, naime, da Bela u svojim darovnicama nakon odlaska Tatara više govori o svojim protivnicima i neprijateljima u zemlji, protiv kojih su se njegovi pristaše borili, nego o opasnostima kojima su od Tatara bili izvrgnuti i on i njegova država.

R i a s s u n t o

L'autore dimostra che dall'analisi di documenti autentici non risultano combattimenti con i Tartari che avrebbero indebolito la forza degli invasori. Quanto poi al più antico documento falsificato che menziona questa incursione, cioè la donazione di Segna ai Conti di Veglia, esso ci offre notizie utili per la conoscenza dei rapporti esistenti nella famiglia dei Conti di Veglia alla fine del secolo XIII e al principio del secolo XIV.

⁹⁰ P. L. Endlicher, *Rerum hungaricarum monumenta Arpadiana*, Sangalli 1849, 291.

⁹¹ N. dj., 259.

⁹² N. dj., 270.

UDK 949.713

ISSN 0353-295 X

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

R A D O V I

VOL. 25

Z A G R E B

1992.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb - Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.